



MÉSZÁROS KÁLMÁN
Egy főrebellis lánya is lehet jó parti
Esterházy Pál nádor terve fia kiházásítására 1706-ban

Az elmúlt évben egy életrajzi mű lektorálása és a vonatkozó forrásszövegek gondozása kapcsán egy érdekes adatra bukkantam. Szirmay Gábor, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke, a Szirmay család(ok) fáradhatatlan szorgalmú kutatója ez évben megjelent könyvében Szirmay István gróf küzdelmes életét mutatja be.¹ A népszerű formában megírt, gazdagon illusztrált kötet komoly forrásbázison, többek között az arisztokrácia soraiba felemelkedett nádori ítélőmester nagyrészt kiadatlan levelezésén alapszik, így azt az érdeklődő nagyközönség mellett a 17–18. század viharos évtizedeit kutató szakemberek is haszonnal forgathatják. Szirmay Gábor bőven idézi, illetve részletesen ismerteti forrásait, és mint említettem, a munkában magam is részt vettem. A Thököly-felkelés idején, majd a Rákóczi-szabadságharc éveiben folytatott békeközvetítői tevékenysége során Szirmay István levelezésben állt herceg Esterházy Pál náddal is. Sajnos, levelezésük csak hézagosan maradt fenn, de így is számos missziliről van szó, amelyek adatait a történettudomány még csak részben hasznosította. A politikai vonatkozások helyett itt és most egy család-történeti szilánkot szeretnék közkincsé tenni. 1706. január 2-án Szirmay István Nagyszombatból írt levelet Esterházy Pálnak.² Szirmayt köszvény kínozta, ezért a levélen még az aláírás sem autográf. A levél a betegség miatti szabadkozással kezdődik, majd rögtön egy olyan magántermészetű ügyre tér rá, amely első olvasatra meglehetősen homályosnak tűnik:

„Méltóságos Herceg, nekem nagy Kegyelmes Uram!

Csak lassan épülhetek, annyira elkínzott az átkozott nyavalya, parancsolatjárul mindazonáltal Hercegségednek nem lévén feledékeny, az kalastromba [*klastromban, azaz kolostorban*] lévő magosabb személlyrül az előmben adott mód szerint kívántam tehetségem szerint Hercegséged szent szándékját secundálnom [*előmozdítanom*]. De nem csudálom, hogy az édesatyja mostani circumstantiákban [*körülményekben*] is igen consideratióban [*fontolóra*] vette az dolgot. Ugyanis, Kelgyelmes Uram, lehetne Her-

cegséged securus [*bizonyos*] benne, hogy az udvar nem ellenzené? Mostani üdőben hová vinnék? – azt pedig talán meg se gondolhatjuk, hogy ide, maga jószágában jöhetnének edgyütt. Az öszveadás is hol s hogy mehette végben? Emellett azt is adhatom Hercegségednek alázatosan értésére, az édesatyja absentiájában [*távollétében*] a' mostohaanyja azt juttatta eszemben, midőn egykor Hercegséged engemet Vépre, megholt Antalné végett küldött vala, nem lévén hírével Hercegséged fiának, azután a' víz elmosta. Én Joseph Úrtul semmit sem értettem, azt sem tudom, látták-é egymást vagy sem? – azért kérem alázatosan Hercegségedet, jóakaróbul ellenséget ne csináljunk! Hercegséged méltóztassék ezeket jól considerálván [*átgondolván*], engemet valósággal de praemissis informálni [*az említettekről tájékoztatni*]! Tovább is incessanter [*szüntelenül*] azon leszek minden igyekezetemmel, parancsolatját Hercegségednek effectualjam [*véghez vigyem*].”

Szirmay ezután rátér a közügyek taglalására, a kurucokkal folytatott béketárgyalások aktuális dolgairól és más hírekről nyújt tájékoztatást.

Sajnos, a nádor válasza eddig nem került elő, és Szirmaytól sem ismerünk más levelet, amely az idézett rész tartalmához kapcsolódna, s annak értelmezését megkönnyítené. A korszakra vonatkozó háttérismeretek birtokában azonban megfejtethetjük, illetve bővebben megmagyarázhatjuk a fenti sorokat. Az eléggé világos, hogy egy házassági tervről van szó, ezt még az öszveadás szó is egyértelművé teszi, az egyéb utalások alapján pedig kétségtelen, hogy a menyasszonyjelölt, „az kalastromba lévő magosabb személly” nem más, mint Bercsényi Miklós kuruc főgenerális leánya, Zsuzsanna.

Bercsényi Zsuzsanna 1691. március 17-én, a Nyitra megyei Tavarnokon született Miklós gróf és Homonnai Drugeth Krisztina grófnő második gyermekeként.³ Édesanyja a szüléskor vagy pár nappal később elhunyt,⁴ s a megözvegyült

¹ Szirmay Gábor: Gróf Szirmay István. Egy sikertelen békeközvetítő siker pályája a Thököly- és Rákóczi-korban. Bp., 2018.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 125. Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Pál (1635–1713), No. 4024.

³ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. III. Pest, 1858. 405. és IX. Pest, 1862. 56. – Nagy Iván adatait vette át Thaly Kálmán is: A székesi gróf Bercsényi család. 1470–1835. II. 1689–1703. Bp., 1887. 36–37.

⁴ Nagy Iván imént idézett adatai szerint 17-én hunyt el „szülési fájdalmak közt”, Bártfai Szabó László: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910. 604. szerint azonban március 21-én halt meg, és a nagyszombati székesegyházban helyezték végső nyugalomra. – A világhálón elérhető újabb leszármazási jegyzékek egy része a március

apa, két kisdéd árvája mellett felesége első házasságából való mostohafiának, Forgách Pálnak is gyámja lett.⁵ A fontos katonai és közéleti tisztségeket betöltő Bercsényi sógornője, Homonnai Zsigmondné Keglevich Terézia tanácsára Zsuzsannát hamarosan a pozsonyi orsolyitákhoz adta nevelésre, unokanővére, Homonnai Borbála mellé. Minderről a pozsonyi káptalan 1694. május 5-én és 1695. július 5-én a negyedik, majd ötödik évében járó Bercsényi Zsuzsanna, illetve 1694. május 22-én az akkor tizenkét éves Homonnai Borbála életkoráról kiállított igazolása tanúskodik.⁶

Bercsényi hosszas udvarlás után, 1695. június 11-én feleségül vette gróf Csáky Krisztinát,⁷ gróf Erdődy Sándor (†1682) kamaraelnök, majd Draskovich Miklós (†1687) országbíró dúsgazdag özvegyét. A kis Zsuzsit azonban nem vették magukhoz, még akkor is a pozsonyi apácánál nevelkedett, amikor édesapjának – a Rákóczi-val való szervezkedés leleplezése miatt – menekülnie kellett. Tartásáról a kamara továbbra is gondoskodott a lefoglalt Bercsényi-birtokok jövedelméből.⁸ Thaly Kálmán szerint a leány gondviselője gróf Csáky Zsigmondné (Serényi Annamária) volt, és ebből kiindulva feltételezi, hogy a leány udvar által kirendelt gyámja Csáky Zsigmond lehetett.⁹ A Rákóczi-szabadságharc kitörése után Bercsényiné Csáky Krisztinát Bécsbe, majd Stájerországba internálták, de már 1704 februárjában visszaszabcsátották a férjéhez. Mivel a grófnő Pozsonyon keresztül utazott Bercsényihez, Thaly úgy vélte, hogy meglátogatta mostohalányát is, akitől levelet vitt férjének, de ez csak pusztá feltevés.¹⁰ A serdülőkorba lépő leányról ezután Thaly még annyit ír, hogy 1705/1706 telén a pozsonyi klarisszától (!)¹¹ Csáky Krisztina első házasságából született leányával, Erdődy Erzsébet (?) klarissza apácával együtt a nagyszombati rendházba ment át a bécsi udvar engedélyével, hogy a fegyverszüneti tárgyalások alkalmával az egész család együtt lehessen. Maga Thaly is úgy fogalmaz azonban, hogy pozitív adat híján minderre „csak későbbi följegyzésekből és azon előzékenységből” következtet, „amellyel Bercsényi íránt az udvar ez időben – a külön személyi megnyerhetős okáért – viseltetik vala”.¹²

Nem kizárt, hogy Thalyknak igaza van, éppen ebben az időben kelt ugyanis Szirmay István idézett levele, bár abban

semmi utalás sincs rá, hogy a kolostorban lévő leány vajon Nagyszombatban vagy Pozsonyban tartózkodik-e. Az édesapa (Bercsényi) azonban erős fenntartásokkal fogadta a házassági ajánlatot, és maga Szirmay is kételkedve tolmácsolja a fő kérdést: biztos lehet-e benne Esterházy, hogy „az udvar nem ellenzené” a házasságot? Az apa távollétében a mostohaanya (tehát Csáky Krisztina) egy további aggályának is hangot adott: egy vépi otthonában történt régi lánykérőt idézett fel. Az utalásokból kihámozható, hogy a nádor valamikor 1694 körül – bizonyára akkor is Szirmay István által – Erdődy Juliannát,¹³ Csáky Krisztina első házasságából született leányát kérte meg az egyik fia számára, aki azonban semmit sem tudott apja szándékáról, s így a házassági terv már eleve kudarcra volt ítélve. (Erdődy Julianna végül Esterházy Antalnak nyújtotta a kezét, de már 1696. december 28-án elhunyt.)

A helyzet most is nagyon hasonló, hívja fel a figyelmet Csáky Krisztina és vele egyetértőleg Szirmay István: „Én Joseph úrtul semmit sem értettem, azt sem tudom, látták-e egymást vagy sem?” A vőlegényjelölt tehát a nádor ekkor 18. életévében járó fia, Esterházy József¹⁴ lett volna. Mindezen körülmények mérlegelése után Szirmay István további utasítást kért a nádortól, akinek szándékát továbbra is kész lett volna elősegíteni.

Tudjuk, hogy a tervből nem lett semmi. Forrásunk mégsem csupán egy apró érdekesség a régműltből, hanem tanulságos adalék a 17–18. századi, politikailag élesen megosztott magyar arisztokrácia korántsem egyszerű kapcsolatrendszeréről. A közölt levélrészlet ugyanis jóval többet mond egy kútba esett házassági tervnél. Rávilágít arra, hogy a politikailag szemben álló felek nem csak meglévő családi kapcsolataikat tartották fenn egymással, de adott esetben újabb rokoni szálak létesítésére is kaphatók lettek volna.

Esterházy Pál már eleve sógorságban állt Bercsényivel, mivel nagybátyja volt Homonnai Drugeth Krisztinának. (Bercsényi első feleségének édesanyja, Esterházy Mária a nádor húga volt.)¹⁵ A nádor fia tehát közeli rokona lett volna kisé-

¹³ Egyértelmű, hogy a „megholt Antalné” alatt az ő személye értendő.

¹⁴ Esterházy József születési dátuma a szakirodalomban következetlenül szerepel: olvashatunk 1687. május 7-i és 12-i, valamint 1688. május 7-i időpontot is. Az eltérések oka két egymásnak ellentmondó, de alapvető forrásból származó adatra vezethető vissza: az édesapa és az édesanya családi feljegyzéseire. Esterházy Pál feljegyzései szerint József Antal „majusnak ... napján”, „éjfélt után egy óra tájban ... Anno 1687” született, a hiányzó napi dátumot pedig a „legújabb korban írónnal bejegyezve” 12-ére egészítették ki. Thököly Éva ezzel szemben „Anno 1688. die 7. maji sub meridiem” dátumot közöl saját feljegyzéseiben. Ld. korábbi kiadások nyomán újraközölve: Az Esterházy család és oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár. (Összeállítá gróf Eszterházy János.) Bp., 1901. 226. és 228. Maga a közreadó csak a napi dátum eltérésére figyel fel, az eltérő évekre nem. Ld. *Esterházy János: Az Esterházy család és oldalágainak leírása*. Bp., 1901. 122. A kérdés az eredeti források ellenőrzése nélkül is eldönthető: a házaspár előző gyermeke, Franciska Jozefa ugyanis (az apa és az anya idézett feljegyzéseinek egybehangzó adatai szerint) 1686. okt. 26-án született. Ebből következik, hogy József nem születethetett a következő év májusának első felében, így az anya feljegyzéseit (1688. május 7.) kell hitelesnek tekintenünk. (Az utólag bejegyzett május 12-i dátum eredete további kutatást igényelne, talán a keresztes napjáról lehet szó.)

¹⁵ *Iványi Emma: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Bp., 1991. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet, 10.) 415.

17-i, más része pedig a 21-i adatot említi: <http://www.genealogy.euweb.cz/hung/hungary.html> (Az előbbi dátumra ld. a Bercsényi- és a Pálffy-, utóbira pedig a Drugeth- és a Forgách-leszármazást.) – NB. Nagy Iván 36. Bártfai Szabó László 28 évesnek mondja Drugeth Krisztinát a halálakor, s ebben biztos, hogy az utóbbi téved.

⁵ Homonnai Drugeth Krisztina első férje Forgách András (1645–1683) volt. Két fiuk, Pál (1677–1746) és Balázs (1678–1683) közül csak az első érte meg a felnőtt kort. Második férjétől, Pálffy Károlytól gyermeke nem született. Ld. alább a 16. jegyzetet is.

⁶ Az úgynevezett korlátó levelek (*revisio aetatis*) adatait a káptalani jegyzőkönyvből idézi *Thaly K.*: i. m. II. 37–38.

⁷ *Rittling László: Mikor volt Bercsényi Miklós második házassága? – Közlemény az Újkor.hu oldalán, 2014.09.07.*: <http://ujkor.hu/content/mikor-volt-bercsenyi-miklos-masodik-hazassaga> (a hozzáférés időpontja: 2018. nov. 14.)

⁸ *Thaly K.*: i. m. II. 323. (forráshivatkozás nélkül)

⁹ Uo. 350.

¹⁰ *Thaly K.*: i. m. III. 1703–1706. Bp., 1892. 122.

¹¹ Ld. alább a 17. jegyzetet.

¹² Uo. III. 464–465.

melt arájának. Hogy a közeli rokonság és az eltérő politikai irányultság nem jelenthetett akadályt Esterházy Pál nádor terveiben, azt épp saját házasságai bizonyítják: előbb féltestvéreinek leányát, Esterházy Orsolyát (1641–1682), majd az ő halála után bő négy hónappal, a javában zajló Thököly-felkelés idején Thököly Évát (1659–1716) vezette oltár elé. (Esterházy József már Thököly Évától született, ha tehát tovább játszadozunk a genealógiai kapcsolatokkal és a politikai megosztottsággal, akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy Rákóczi mostohaapjának unokaöccse vette volna feleségül Rákóczi legfőbb bizalmasának leányát. – Az aulikus nádor ajánlata kapcsán alighanem ez ötlük legkésőbb eszünkbe.)

Esterházy Pál és Thököly Éva házassága annak idején egyáltalán nem segítette elő a Bécsi udvar iránt határozottan elkötelezett nádor és a „kuruc király” közeledését, a magyar rendiség első közjogi méltósága és a felkelők vezére sógoráguk ellenére is kibékíthetetlen ellenfelek maradtak. Most sem az atyafiság összekovácsolásának célja lebeghetett Esterházy Pál szemei előtt, hanem a vagyonszerzés. Ezzel kapcsolatos ars poeticáját elég világosan megfogalmazza egy 1687. január 21-én Lakompakon kelt levelében. Ekkor, fontos hadi hírekről szóló tudósítások után a következőkről tájékoztatja Kéry Ferenc császári tábornokot: „Én azonban mostanában bizonyos, jó friss és gazdag özvegyasszonyokat várok ide hozzá, tudnya illik groff Eszterhás Ferencné, Nádasdi Istvánné és Forgács Andrásné asszonyomékat; nem ártana azért az iffiú legényeknek udvarolni itten, válogathatnának az gazdag személyekben.”¹⁶

A házasságkötéseknél persze nem csupán vagyoni és politikai szempontokat mérlegeltek már a régmúltban sem. Erre éppen Bercsényi Zsuzsanna mostohaanyjának aggálya figyelmeztet bennünket: Csáky Krisztina elképzelhetetlennek tartotta, hogy a fiatalokat azok tudta nélkül boronálják össze. Az ő korában és köreiben persze szó sem lehetett a fiatalok szabad választásáról, valódi szerelmi házasságról, de legalább egy személyes találkozás kapcsán kialakuló kölcsönös

szimpátia meglétét a jobb érzésű szülők szükségesnek tartottak egy életre szóló elkötelezéshez.

Esterházy József végül egy osztrák arisztokrata családból nősült, Bercsényi Zsuzsanna pedig – úgy tűnik, apja és mostohaanyja tudta, közreműködése nélkül – unokanővére, Homonnai Drugeth Mária Klára megözvegyült férjének, gróf Zichy Péternek (1673–1726) nyújtotta a kezét. A másodfokú sógorság miatt a házasságkötéshez pápai diszpenzációra volt szükség. Minderről a pozsonyi Szent Márton-székesegyház anyakönyve tájékoztat bennünket: az esküvőre 1707. december 26-án az orsolyitáknál („Die 26. in festo Sancti Stephani apud Vrsulinas”)¹⁷ került sor. A szertartást a társaskáptalan prépostja, egyszersmind pozsonyi plébános, Volkra Ottó János gróf vezette. A tanúk felsorolása, sajnos, mindössze egy Imre keresztnév lejegyzése után¹⁸ megszakad (az esetleges későbbi folytatáshoz a lap alján több sornyi hely üresen maradt).¹⁹

Bercsényivel Szirmay István tudatta a hírt 1708. január 10-én Pozsonyból: „nem kétlem, értette [...] Nagyságod is gróf Zichy Péter uram házasságát, ki valóban érte volt, hogy Cardinalis [*bíboros*] uram ő Eminentíája²⁰ copulálta [*eskette*] volna gróf Berchényi Zsuzsanna asszonnyal: de nem akarta, már Győrré vitte”. A főgenerális tréfálkozva továbbította a hírt Rákóczinak: „Már nékem is van vöm is; kicsalóm Győrrül, jó lesz quardi damesnek Fiam-Uram!”²¹

Bercsényi Zsuzsanna és Zichy Péter ezek után már csak egy alkalommal fordul elő Bercsényi Miklós levelezésében: Zichy első anyósa (egyben Bercsényi volt sógornője), Keglevich Terézia halálakor a Drugeth-örökség és az addig nagyanyjuk gondviselése alatt lévő Zichy-árvák további sorsa ügyében fordult Rákóczihoz. Tudott már két unokájának megszületéséről, s éppen vejének két anyától való, de egymással anyjuk révén is vér szerinti rokonságban álló gyermekeinek osztozkodása kapcsán vetette fel aggályait.²² Bercsényi Zsuzsanna és Zichy Péter önálló tanulmányt igényelő élettörténete azonban már túlmutat jelen közleményünk tárgyán és keretein.

¹⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Folia Hungarica 1389. Thaly Kálmán kuruc kori okmánygyűjteménye, Fasc. 1a. fol. 115. – A felsorolt asszonyok közül az első saját (kétszeres) sógornője: néhai öccsének özvegye és feleségének nővére, Esterházy Ferencné Thököly Katalin (1655–1701), a második szintén sógornője, Nádasdy Istvánné Thököly Mára, a harmadik pedig unokahúga, Forgács Andrásné Homonnai Drugeth Krisztina (1655–1691) volt. Utóbbi hamarosan, 1687. április 27-én Pálffy Károly felesége lett, ő azonban már augusztusban elesett a török elleni harcok során, Eszék alatt. Drugeth Krisztina félévi özvegyesség után, 1688 farsangján végül Bercsényi Miklóshoz ment nőül. Második férje őt, a harmadik pedig tíz évvel volt nála fiatalabb, korántsem róhatjuk meg tehát a nádort levelének idézett sorai miatt: nagyon is általános elvet fogalmazott meg, amikor gazdag özvegyeket ajánlott az ifjú legények figyelmébe.

¹⁷ Az adat azért fontos, mert Thaly K. az Orsolya-apácák helyett több alkalommal klarisszákat említ. Fentebb idézett sorain kívül ld. még: i. m. III. 79.

¹⁸ „Testes: Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Dominus Emericus...” – Lektorom, Soós István felvetése szerint – akinek egyéb észrevételeit is ez úton szeretném megköszönni – talán báró Esterházy Imre (1663–1745) váci püspökről lehet szó.

¹⁹ Ld. az anyakönyvi bejegyzés világhálón (www.familysearch.org) is elérhető mikrofilmfelvételét.

²⁰ Ti. az 1707 elején Kollonich Lipótot követő esztergomi érsek, Keresztély Ágost szász herceg.

²¹ Bercsényi levele Rákóczihoz. Szokolcs, 1708. jan. 23. Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. (Közl.: Thaly Kálmán.) II. 1706–1708. Bp., 1877. (Archivum Rákóczianum, I/V.) 521. (No. 6.) és mellékelve hozzá Szirmay idézett levele: 522. (No. 7.)

²² Bercsényi levele Rákóczihoz. Homonna mellett, 1710. júl. 25. Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez. i. m. (Közl.: Thaly K.) III. 1708–1711. Bp., 1878. (Archivum Rákóczianum, I/VI.) 578–580. (No. 33.)